

ЗВІТ

«ВОЄННІ ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЛЮДЕЙ З ІНВАЛІДНІСТЮ: ВІД СУСПІЛЬНОГО СПРИЙНЯТТЯ ДО ДОКАЗІВ ІЗ ЗАКРИТИХ ІНСТИТУЦІЙ ХЕРСОНСЬКОЇ ОБЛАСТІ»

Авторки: Ганна Вербицька, Євгенія Булана

Експертна редакторка: Юлія Сачук

Літературна редакторка: Юлія Кузьменко

Дизайнерка: Валерія Момот

Матеріал підготовлено в межах проєкту «A coordinated civil society action to ensure justice, accountability, and sustained support for the survivors of conflict-related sexual violence in Ukraine», який реалізується ГО «Fight For Right» за підтримки та сприяння міжнародної організації International Partnership for Human Rights (IPHR).

Fight For Right - 2025

Вступ	3
Аналіз «Омнібусу»	5
Кейс-стаді: інтернатні заклади Херсонщини	8
Стан розслідування воєнних злочинів проти людей з інвалідністю	9
Сприйняття інвалідності під час війни	10
Висновки та рекомендації	11

Вступ

Повномасштабна війна рф проти України стала викликом для всієї системи захисту прав людини. Серед мільйонів постраждалих люди з інвалідністю опинилися в епіцентрі подвійного тиску: фізичної незахищеності перед обстрілами та системної невидимості й невідповідності інфраструктури в межах наявних протоколів безпеки. Станом на 2024-2025 роки, за даними Міністерства соціальної політики України, чисельність людей з інвалідністю вже перевищила 3 мільйони¹, до того ж цей приріст значною мірою зумовлений пораненнями: як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення.

Цей звіт ґрунтується на засадах міжнародного права, зокрема на Римському статуті² та Женевських конвенціях³, які чітко визначають воєнні злочини як серйозні порушення законів та звичаїв війни, що застосовуються в межах міжнародних збройних конфліктів. Хоча міжнародне гуманітарне право вимагає особливого захисту для людей з інвалідністю, реальність свідчить про зворотнє: зокрема агресор обирає заклади соціальної сфери свідомими цілями. Це не поодинокі випадки, а системна стратегія терору,

Аналіз конкретних трагедій дозволяє побачити глибину цього цинізму:

- **кейс Білопілья (13 червня 2023 року).** Обстріл дитячого будинку-інтернату⁴ чотирма снарядами є класичним прикладом атаки на об'єкт соціального захисту. На момент обстрілу в інституції перебували понад 120 людей з інвалідністю. Тільки завдяки реагуванню на тривогу й облаштування «укриття» на першому поверсі закладу вдалося уникнути масових жертв.
- **Харківський гуртожиток для людей з порушеннями слуху (17 серпня 2022 року).** Ракетний удар по гуртожитку, де проживали люди з порушеннями слуху⁵, став однією з найкривавіших сторінок війни. Люди, які не могли почути звуків вибухів чи закликів до евакуації, опинилися в пастці. Через атаку росії – 12 загиблих та понад

¹ Мінсоцполітики (2025). Володимир Василенко: «Держава забезпечує засобами реабілітації — відповідно до потреб кожної людини» [Відео]. YouTube. 25 червня 2025 р. Часова мітка: 00:00:45. Режим доступу: <http://www.youtube.com/watch?v=lsqhJW63XUw>

² Римський статут Міжнародного кримінального суду. Ухвалений на Дипломатичній конференції повноважних представників під егідою ООН у Римі 17 липня 1998 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588

³ Женевська конвенція про захист цивільного населення під час війни (Четверта Женевська конвенція). Ухвалена 12 серпня 1949 року. Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text

⁴ «Це нелюди, які здатні з дітьми отаке витворяти»: працівники інтернату у Білопільлі розповіли про обстріл закладу. *Суспільне Суми*. 13 червня 2023. Режим доступу: <https://suspijne.media/sumy/506677-ce-neludi-aki-zdatni-z-ditmi-otake-vitvorati-pracivniki-internatu-u-bilopilli-rozpovili-pro-obstril-zakladu/>

⁵ У гуртожитку в Харкові, в який влучила російська ракета 17 серпня, жили люди з порушеннями слуху — прокуратура. *Суспільне Харків*. 18 серпня 2022. Режим доступу: <https://suspijne.media/kharkiv/272338-u-harkivskomu-gurtozitzku-v-akij-vlucila-rosijska-raketa-17-serpna-zili-ludi-z-vadami-sluhu-prokuratura/>

20 поранених. Це злочин, який підкреслює необхідність адаптованих систем оповіщення, відсутність яких в умовах обстрілів стає смертельним вироком.

- **Інклюзивні класи загальноосвітньої школи №256 (14 березня 2022 року).** Пошкодження блоку інклюзивних класів початкової школи вибуховою хвилею через влучання у житловий будинок на Оболоні⁶ демонструє, що освітні простори, які розбудовувалися як осередки інклюзії, знищуються.

- **Вовчанський терор (травень 2024 року).** Російські окупанти продемонстрували абсолютну дегуманізацію, розстрілявши чоловіка з інвалідністю на кріслі колісному біля захопленої лікарні⁷ (17 травня) та жінку на кріслі колісному під час спроби евакуації⁸ (21 травня).

- **Удар по Сумському геріатричному пансіонаті (19 вересня 2024 року).** росія здійснила цілеспрямований авіаудар із застосуванням керованої авіабомби (КАБ) по Сумському геріатричному пансіонаті⁹. Основний удар припав на верхні поверхи будівлі, де перебували маломобільні групи. На момент атаки в пансіонаті проживала 221 людина старшого віку. Унаслідок отриманих поранень у лікарні померла 78-річна жінка. Загалом постраждали 14 мешканців, частина з яких перебувала в тяжкому стані. Значні пошкодження інфраструктури закладу. я.

Дослідження подій у закладах Херсонщини (зокрема в Херсонському психоневрологічному інтернаті) дозволяє чітко побачити, як саме росія порушує правила війни. Це не просто «порушення норм», а цілеспрямована тактика, яка складається з кількох рівнів жорстокості:

- росіяни облаштували свої вогневі позиції просто на подвір'ях інтернатів. Люди з інтелектуальною та психосоціальною інвалідністю опинилися в ролі заручників: вони фактично перебували на лінії вогню, не маючи змоги ані виїхати, ані захиститися.
- Окупанти свідомо створювали умови, за яких вижити було майже неможливо. Вони блокували доступ до ліків, їжі та будь-якого фінансування. Наслідки цього ми бачимо зараз: евакуйовані люди перебувають у стані крайнього фізичного виснаження та відчують патологічний страх голоду, що є прямим результатом психологічного насильства.
- Щонайменше 54 жінки з інтернатів були вивезені до окупованого Криму без їхньої згоди. Оскільки йдеться про людей з інтелектуальною та психосоціальною інвалідністю, будь-яке таке переміщення за міжнародним правом автоматично вважається воєнним злочином за ст. 438 Кримінального кодексу України та Римським статутом.

⁶ Суспільне Новини. (2022, 14 березня). *Київ зазнав атак: снаряд потрапив у будинок на Оболоні в Києві*. [Режим доступу: https://suspiilne.media/217449-kiiv-zaznav-atak-snarad-potrapiv-u-budinok-na-oboloni-v-kyevi-foto/](https://suspiilne.media/217449-kiiv-zaznav-atak-snarad-potrapiv-u-budinok-na-oboloni-v-kyevi-foto/) & Усов, К. (2022, 14 березня). *На Оболоні постраждала інклюзивна школа поряд з київською багатопверхівкою, в яку потрапив снаряд*. [На Оболоні постраждала інклюзивна школа поряд з київською багатопверхівкою, в яку потрапив снаряд]. Telegram. [Режим доступу: https://t.me/usov_ua/847](https://t.me/usov_ua/847)

⁷ Росіяни могли розстріляти людину у кріслі колісному біля лікарні Вовчанська: прокурори відкрили провадження. *Суспільне Харків*. 17 травня 2024. Режим доступу: <https://suspiilne.media/kharkiv/748465-rosiani-mogli-rozstrilati-ludinu-u-krisli-kolisnomu-bila-likarni-vovcanska-prokurori-vidkrili-provadzenna/>

⁸ У Вовчанську росіяни розстріляли двох цивільних при спробі евакуації з міста: жінка була на кріслі колісному. *Новинарня*. 21 травня 2024. Режим доступу: <https://novynarnia.com/2024/05/21/u-vovcansku-rosiyany-rozstrilyaly-dvoh-zyvilnyh-pry-sprobi-evakuaciyi-z-mista-zhinka-bula-na-krisli-kolisnomu/>

⁹ «Все добре було, поки росіяни не прийшли»: що відомо про удар по будинку для літніх людей у Сумах. *Суспільне Суми*. 20 вересня 2024. Режим доступу: <https://suspiilne.media/sumy/840243-vse-dobre-bulo-poki-rosiani-ne-prijsli-so-vidomo-pro-udar-po-budinku-dla-litnih-ludej-u-sumah/>

- У деяких закладах частина персоналу пішла на співпрацю з ворогом. Через умисне ігнорування потреб людей та відсутність догляду смертність зросла до аномальних показників: у певних інтернатах помер кожен десятий мешканець/мешканка.

Цей звіт фіксує переломний момент у тому, як наше суспільство сприймає інвалідність. Ми нарешті намагаємося відійти від радянської звички «не помічати» «таких» людей або ізолювати їх за стінами інституцій. Проте ми все ще часто впадаємо в іншу крайність – сприймаємо інвалідність лише як трагедію чи катастрофу. Такий погляд заважає бачити головне: людину, її права та потреби.

Головна мета цього документа – вивести злочини проти людей з інвалідністю з тіні та замовчування. Ми прагнемо, щоб цей звіт став не просто збіркою фактів, а реальним правовим інструментом. Це потрібно для того, щоб:

- усі винні у воєнних злочинах проти людей з інвалідністю відповіли перед законом;
- трагедії, що сталися за зачиненими дверима інституцій, були офіційно зафіксовані на міжнародному рівні;
- постраждалі люди з інвалідністю були включені до реєстрів на виплату репарацій.

Наша відповідальність — гарантувати, що голос людей з інвалідністю буде почутий, а їхній біль — врахований під час відновлення справедливості та відбудови країни.

Аналіз «Омнібусу»

Аналіз ґрунтується на даних всеукраїнського опитування «Омнібус», проведеного Київським міжнародним інститутом соціології (КМІС) у період з 25 листопада по 29 грудня 2025 року. Опитано 2001 респондента віком 18 і більше років, які на момент опитування проживали на підконтрольних територіях України. До вибірки не включалися жителі територій, які тимчасово не контролювалися владою, а також опитування не проводилося з громадянами, які виїхали закордон після 24 лютого 2022 року. Це дослідження є унікальним, оскільки воно фіксує не лише загальні настрої, а й глибокі розриви у сприйнятті правосуддя залежно від статі, віку та доходу.

Аналіз розпочинається з фундаментального питання суспільної обізнаності щодо природи воєнних злочинів («Чи вважаєте ви, що знаєте, що таке воєнний злочин?»). Результати свідчать, що 77% українців стверджують, що розуміють цей термін, проте внутрішня структура цієї цифри вказує на суттєву нерівномірність. Повну впевненість («так») висловлюють 48,2%, тоді як 33,2% обирають варіант «скоріше так». Це вказує на наявність широкого, але часто поверхневого знання, яке корелює із соціальним статусом. Зокрема, вища освіта підвищує рівень декларованого знання до 83,3%, тоді як серед людей без вищої освіти цей показник падає до 71,9%. Аналогічний розрив спостерігається за рівнем добробуту: від 71,1% у групі з низьким доходом до 85,2% у групі з високим. Критичним є гендерний аспект, де чоловіки (85,2%) почуваються значно впевненішими у своїх знаннях, ніж жінки (70,3%). Найнижчу обізнаність зафіксовано серед людей віком 70+, що свідчить про їхню особливу вразливість до дезінформації або правового вакууму.

Центральним елементом звіту є сприйняття ризиків, із якими стикаються люди з інвалідністю («Як ви вважаєте, чи піддаються люди з інвалідністю більшим ризикам в умовах

війни?»). 85,5% громадян погоджуються, що в умовах війни люди з інвалідністю зазнають більших ризиків, зокрема 65,3% переконані в цьому безумовно. Найвищий рівень усвідомлення – у внутрішньо переміщених осіб (93,9%), які бачили жахи війни на власні очі. Проте тут прихований парадокс: 42% респондентів оцінюють рівень поінформованості про потреби людей з інвалідністю («Як ви оцінюєте рівень поінформованості суспільства про проблеми та потреби людей з інвалідністю під час війни?») як низький. Лише 10,4% вважають, що ми достатньо знаємо про ці потреби. Тобто суспільство розуміє, що людям з інвалідністю важко, але не розуміє, чим саме допомогти. Лише мала частка в 3,6% не вбачає специфічних загроз для цієї групи.

Доля людей в інтернатних закладах викликає особливу тривогу («Чи вважаєте ви, що в умовах війни люди з інвалідністю в інтернатних закладах можуть бути менш захищеними від воєнних злочинів?»). 55,8% респондентів вважають їх менш захищеними від воєнних злочинів, до того ж серед населення, яке працює, цей показник сягає 60,3%. Водночас саме тут зафіксовано найвищий рівень невизначеності – 22,1% респондентів не змогли дати жодної оцінки. Це свідчить про те, що інтернати залишаються для суспільства «чорною скринькою»: люди підозрюють про біду, але не мають фактів.

У зв'язку з цим ідею виокремлення воєнних злочинів проти людей з інвалідністю в окрему категорію державної фіксації («На вашу думку, чи має держава фіксувати воєнні злочини проти людей з інвалідністю як окрему категорію?») підтримують 53,6% громадян. Найбільше це підтримують жителі сіл (60,8%).

Аналіз бар'єрів для звернення по допомогу («Назвіть, будь ласка, найсуттєвішу перешкоду, яка, на вашу думку, унеможливує або ускладнює звернення осіб з інвалідністю по допомогу до органів влади щодо злочинів?») виявив системну інституційну неспроможність. Респонденти виділяють комплекс фізичних бар'єрів (45-50% відповідей), але на перший план також виходять інформаційна необізнаність та недоступність інформації (30-35%) та глибока недовіра до органів влади (30-35%). Люди переконані, що звернення «не має сенсу» або що їх «ніхто не почує». Психологічні бар'єри, такі як страх розголосу та сором, згадуються у 20-25% випадків. Ситуація з довірою до державних органів, що розслідують злочини проти цивільних («Наскільки ви довіряєте державним органам, що займаються документуванням та розслідуванням воєнних злочинів проти цивільних, включно з людьми з інвалідністю?»), є неоднозначною: 51,8% довіряють системі, але лише 11,2% – «повністю». Рівень довіри критично залежить від доходів: серед груп з низьким рівнем доходу він становить 43,5%, тоді як серед респондентів з високим рівнем матеріального добробуту зростає до 65,8%. Це вказує на те, що правосуддя в очах українців сприймається як привілей – ресурс, доступний не всім.

Критичним показником є те, що 61% українців взагалі не знають, куди повідомляти про злочин проти людини з інвалідністю («Чи знаєте ви, куди можна повідомити про воєнний злочин, скоєний проти людини з інвалідністю?»). Лише 27,5% декларують знання конкретних каналів звернення. Щодо відповідальності за розслідування («Хто, на вашу думку, має бути відповідальним за документування, розслідування, збір доказів про воєнні злочини, скоєні проти людей з інвалідністю, задля справедливого притягнення винних до відповідальності?»), 65-70% опитаних бачать головним суб'єктом державні органи (поліцію, СБУ, прокуратуру), проте 15-20% вимагають створення спеціалізованих підрозділів, комісій чи служб, які б фокусувалися саме на воєнних злочинах проти людей з інвалідністю зі спеціально

підготовленими фахівцями. Міжнародні організації як гарант справедливості згадуються у 10-12% випадків.

Для покращення ситуації («Як, на вашу думку, можна підвищити обізнаність суспільства та міжнародної спільноти про воєнні злочини, скоєні проти людей з інвалідністю?») українці пропонують радикальне збільшення медійної присутності теми (55-60%) та активне використання соціальних мереж (45-50%), проте лише 10-15% обрали безпосередню просвітницьку роботу з громадянами. Важливо, що 32% громадян вже чули про випадки позбавлення людей з інвалідністю життєво необхідних умов із медіа («Окрім власного досвіду або досвіду ваших близьких чи знайомих, чи чули ви, наприклад, від інших людей, організацій або медіа, про випадки під час війни, коли люди з інвалідністю були на тривалий час позбавлені життєво необхідних умов (їжа, ліки, помешкання), були примусово переміщені на територію, підконтрольну агресору, або ставали жертвами інших воєнних злочинів?»).

Кейс-стаді: інтернатні заклади Херсонщини

На доповнення до загальнонаціонального зрізу суспільних думок у період з липня по вересень 2025 року було проведене дослідження нпро стан інтернатних закладів Херсонщини, яке дозволило реконструювати долю 1519 людей, які на початок повномасштабної війни перебували під опікою держави.

Базою цього розділу слугує комплексне моніторингове дослідження, проведене Тетяною Каталевською та Вікторією Телечук у межах проєкту «A coordinated civil society action to ensure justice, accountability, and sustained support for the survivors of conflict-related sexual violence in Ukraine». Доказова база сформована через послідовну реалізацію кількох етапів збору даних, що включали надіслання понад 40 запитів на доступ до публічної інформації у два етапи (у липні та вересні 2025 року) до Міністерства соціальної політики, Міністерства охорони здоров'я, Офісу Генерального прокурора, а також профільних військових адміністрацій та керівників 18 психоневрологічних і геріатричних установ у Черкаській, Миколаївській, Тернопільській та Херсонській областях. Окрім офіційного листування, дослідницька група реалізувала понад 20 глибинних телефонних інтерв'ю з директорами та персоналом закладів, що прийняли 300 евакуйованих осіб, а також зафіксувала свідчення головного бухгалтера Херсонського психоневрологічного інтернату. Попри низький рівень електронних відповідей від окремих установ, поєднання кількісних показників із якісними свідченнями персоналу дозволило виявити системні прогалини у фіксації воєнних злочинів та ідентифікувати бар'єр «інституційної мовчазності».

Аналіз показує, що мережа з десяти великих закладів – геріатричні пансіонати в Голій Пристані, Каховці та Чаплинці, 5 психоневрологічних будинків-інтернатів, 1 спеціальний заклад для чоловіків та 1 дитячий будинок-інтернат в Олешках, зазнала системного руйнування. На сьогодні 9 із 10 цих установ залишаються в окупації. Єдиний заклад на деокупованій частині, комунальний заклад Херсонської обласної ради (КЗ ХОР) «Херсонський психоневрологічний будинок-інтернат», призупинив роботу через постійні обстріли, а його 300 мешканок були переміщені по різних установах різних регіонів України. Щодо відділень стаціонарного догляду, то 4 з них заблоковані в окупації, а мешканці 5 деокупованих відділень були евакуйовані до Дніпропетровської області. Найбільш критичною є ситуація у відділеннях стаціонарного догляду, де 13 людей старшого віку у Великій Олександрівці фактично залишаються в зоні прямих бойових дій без належної безпеки.

Центральним кейсом дослідження стала ситуація у КЗ ХОР «Херсонський психоневрологічний будинок-інтернат», де на момент початку агресії перебувало 394 жінки з інтелектуальними та психосоціальними порушеннями. Хронологія подій у цьому закладі дозволяє ідентифікувати чіткий ланцюг воєнних злочинів, де першим етапом стала перехід на бік окупантів. У липні 2022 року перехід тодішнього директора Бориса Шутікова на бік окупаційної адміністрації супроводжувався повним блокуванням українського фінансування, що поставило мешканців у стан абсолютної залежності від загарбників і є формою системного інституційного насильства. Другим етапом стала мілітаризація об'єкта, що суперечить міжнародному гуманітарному праву: зафіксовано факти регулярного заїзду військових рф на територію інтернату та розташування там вогневих позицій для прикриття під час проведення обшуків у навколишніх селищах, що фактично означало використання жінок з інвалідністю як живого щита. Наслідки цього режиму виявилися трагічними, оскільки за період окупації з лютого по листопад 2022 року в інтернаті померла 41 людина, що перевищує 10% від загальної кількості людей. Крім того, документально підтверджено примусову депортацію 54 жінок до тимчасово окупованої АР Крим, зокрема до Червоногвардійського психоневрологічного інтернату. Дані розслідування свідчать, що окупаційна влада готувала списки для подальшого переміщення інших груп, що підтверджує системну політику депортації. Після деокупації в закладі залишилося 309 людей, 300 з яких евакуювали волонтери під обстрілами, а 9 забрали родичі.

Найбільш вагомим матеріалом для аналізу стали свідчення персоналу релокованих закладів, які прийняли постраждалих жінок. Хоча під час первинних інтерв'ю прямих свідчень сексуального насильства, пов'язаного з конфліктом (СНПК), не зафіксовано, фізичний та психологічний стан евакуйованих вказує на перенесені тривалі катування через навмисне позбавлення життєво необхідних умов. Жінки прибули до місць релокації у стані крайнього виснаження та. Протягом тривалого часу в них спостерігалася травматична компульсивна поведінка: вони постійно тримали при собі пляшки з водою та ховали хліб під одяг і в кишені через панічний страх перед голодом. Така глибока депривація базових потреб у поєднанні з тривалим перебуванням у підвалах призвела до тяжких форм посттравматичного стресового розладу, внаслідок чого багато людей досі перебувають у стані реактивної тривоги та панічно реагують на будь-який шум. Стан шоку та виснаження є прямим наслідком створення окупантами умов, несумісних із життям, що за міжнародними стандартами прирівнюється до тортур.

Важливим аспектом моніторингу стала проблема невидимості інституцій та бар'єр «інституційної мовчазності». Дослідження виявило вкрай низький рівень письмових відповідей на запити про стан людей з інвалідністю, особливо від закладів Миколаївщини та Черкащини. Низка керівників надали нерелевантні дані або ухилилися від прямої комунікації, що свідчить про неготовність існуючої системи фокусуватися на виявленні СНПК чи інших злочинів. Це підкреслює критичну необхідність переходу від дистанційних методів та телефонних інтерв'ю до очних польових місій у місця релокації, оскільки жінки з інвалідністю часто не можуть самостійно ідентифікувати або озвучити пережите насильство через нестачу знань та соціальну стигму.

На рівні правового реагування встановлено, що Офіс Генерального прокурора та СБУ здійснюють розслідування, проте вони охоплюють лише частину зафіксованих випадків. Ключовим прецедентом став обвинувальний акт щодо колаборанта-директора Херсонського ПНІ, який 28 червня 2024 року було скеровано до суду за ч. 1 ст. 438 КК України за фактом

примусового переміщення 54 жінок. Також ГУНП в Херсонській області проводить розслідування щодо депортації мешканців Каїрського, Дніпрянського, Олешківського, Чаплинського, Ушкальського та Каховських закладів, а СБУ розслідує факти депортації вихованців Олешківського дитячого будинку-інтернату. Проте виявлено небезпечну правову прогалину: поза межами розслідувань залишаються факти примусового переміщення мешканців спеціального будинку-інтернату в селищі Чумацький Шлях та відділень стаціонарного догляду при територіальних центрах. Така відсутність процесуального реагування створює реальну загрозу безкарності за злочини проти людей з інвалідністю.

Підсумовуючи, проведена робота демонструє, що люди з інвалідністю в інтернатах Херсонщини стали цілями умисного нехтування, мілітаризації та депортації. Подальша дія громадянського суспільства має бути спрямована на посилення адвокаційного втручання для реєстрації кримінальних проваджень за всіма виявленими фактами, а також на впровадження безпосереднього моніторингу в місцях релокації. Лише особистий контакт та роз'яснювальна робота дозволять подолати стіну страху та забезпечити належну документацію злочинів для подальшого притягнення винних до відповідальності на національному та міжнародному рівнях.

Стан розслідування воєнних злочинів проти людей з інвалідністю

Аналіз правозастосування статті 438 Кримінального кодексу України свідчить про якісну зміну в роботі правоохоронної системи. Зараз відбувається перехід від фіксації окремих інцидентів до розслідування системного терору проти людей з інвалідністю. Головне аналітичне завдання – довести, що дії окупаційних адміністрацій були не просто халатністю, а свідомою стратегією умисного порушення законів та звичаїв війни. Юридична складність полягає у правильній кваліфікації дій ворога. Слідство має довести, що блокування забезпечення ліків, зупинка фінансування та заборона евакуації не були випадковими наслідками бойових дій. Насправді це була цілеспрямована політика створення умов, несумісних із життям. Згідно з міжнародними стандартами, зокрема Римським статутом, таке навмисне позбавлення базових потреб для вразливих груп населення межує зі злочинами проти людяності. Це означає, що відповідальність має наступати не за «погане управління», а за організований терор.

Справа про депортацію 54 жінок із Херсонського психоневрологічного інтернату стала визначальною для українського правосуддя. Передача обвинувального акту до суду в червні 2024 року за частиною 1 статті 438 КК України – це не просто формальність, а створення юридичного стандарту. Головне досягнення слідства тут полягає в доведенні змови місцевого директора-колаборанта з військовими рф. Це дозволило чітко розмежувати «рятувальну евакуацію» та незаконне вивезення людей. Для міжнародного права цей прецедент є надважливим, оскільки він підтверджує: примусове вивезення людей, які були в закладі, до країни-агресора є воєнним злочином проти людей з інвалідністю.

Розслідування щодо дитячого будинку в Олешках додає до правового дискурсу ще й аспект знищення ідентичності. Тут злочин полягає не лише у вивезенні, а й у спробі розірвати зв'язок дитини з родиною та українською державою. Проте в справах щодо інших закладів, як-от у Каїрах чи Голій Пристані, правоохоронці стикаються з «процесуальною дистанцією». Через відсутність доступу до місць подій та стан здоров'я постраждалих, які не завжди можуть дати свідчення, докази залишаються фрагментарними. Правоохоронна система змушена

покладатися на цифрові сліди, дані супутників та свідчення персоналу, що часто є недостатнім для повної верифікації обставин загибелі людей усередині інституцій під час окупації.

Критичною внутрішньою перешкодою є «бюрократичний спротив» в Україні. Брак чітких відповідей від профільних міністерств та військових адміністрацій призводить до десинхронізації даних. Без офіційних списків мешканців інтернатів станом на початок війни неможливо встановити точну кількість жертв «невидимої смертності» – тих, хто помер від голоду чи відсутності ліків в окупації. Такий інформаційний вакуум дозволяє злочинам залишатися прихованими, адже без підтвердження статусу особи до війни неможливо юридично зафіксувати її зникнення або смерть.

Аналіз ситуації демонструє глибоку прірву між офіційним визнанням злочинів та наявністю реальних доказів для суду. Щоб стаття 438 Кримінального кодексу працювала на практиці, державі необхідно впровадити спеціальні протоколи документування, адаптовані до роботи з потерпілими, які мають психосоціальну та інтелектуальну інвалідність. Якщо система не подолає свою закритість, а зусилля громадських моніторів та правоохоронців не будуть об'єднані, масштабні воєнні злочини в інтернатах ризикують залишитися лише статистичною похибкою, а не справами, що дійшли до вироку.

Сприйняття інвалідності під час війни

Сучасне українське суспільство опинилося в лещатах дихотомії жалю та героїзації. З одного боку, медіадискурс активно продукує образи «незламних титанів» на протезах. З іншого боку, зберігається стійка інерція сприйняття інвалідності як «соціальної смерті» або життєвої катастрофи, що породжує почуття ніяковості та прагнення дистанціюватися. Саме цим пояснюється висока частка варіантів «важко відповісти» в соціологічних опитуваннях: це не свідчення байдужості, а результат довготривалої політики ізоляції проти людей з інвалідністю. Люди відчувають, що старі патерни вже не працюють, а нові етичні стандарти рівноправного співіснування ще не засвоєні, що залишає респондентів у стані понятійного вакууму.

Окремою перешкодою є страх втратити свою «цінність» як продуктивної людини. Це створює парадокс: українці розуміють важливість теми, але підсвідомо закриваються від неї, намагаючись зберегти ілюзію контролю над життям. Вимога «транслювати воєнні злочини проти людей з інвалідністю по телевізору» з одночасним небажанням інтегрувати дискусію про інвалідність у школи чи робочі простори є класичним запитом на «безпечне споживання» “чужої” трагедії. Такий підхід дозволяє висловити абстрактне співчуття, не вдаючись до особистої емоційної залученості чи зміни звичного способу життя, що є суттєвою перешкодою для реальної інклюзії.

Трансформація культури сприйняття інвалідності в умовах війни вимагає негайного переходу від застарілої медичної моделі до правозахисної. У старій системі людина сприймалася лише як об'єкт лікування або пасивного співчуття, що автоматично позбавляло її права на самостійність. Війна безжально оголила той факт, що інвалідність – це насамперед соціальний конструкт. Це не стільки фізичний стан людини, скільки результат штучних архітектурних, інституційних та поведінкових бар'єрів, які вибудовує суспільство. Ця зміна парадигми означає, що ми маємо перестати шукати «проблему» в людині та почати шукати її в навколишньому середовищі та суспільних “нормах”. Поки суспільство не подолає підсвідомий страх перед власною крихкістю і не припинить бачити в інтернатних закладах «сховища для

невидимих», повноцінне правосуддя щодо воєнних злочинів буде неможливим. Адже саме соціальна ізоляція інтернатів створила умови для того, щоб злочини агресора залишалися латентними. Формування нової культури потребує радикального прийняття того факту, що інклюзія під час війни – це не акт благодійності чи «добра воля» держави. Це базова умова виживання та відновлення справедливості для всієї нації. Справжнє правосуддя можливе лише в суспільстві, де право на гідність та захист є абсолютним і не залежить від різних ознак людини. Таким чином, визнання прав людей з інвалідністю стає мірилом цивілізованості та стійкості всієї української правової системи.

Висновки та рекомендації

Проведений комплексний аналіз, що об'єднав соціологічні дані КМІС та результати глибокого моніторингу інтернатних закладів Херсонщини, підтверджує наявність гострої системної кризи. Головним її проявом є парадокс: попри високий рівень суспільної емпатії (85,5% українців визнають більші загрози для людей з інвалідністю в умовах війни), державні інституції виявляються неспроможними забезпечити їхню реальну безпеку та доступ до правосуддя. Ситуація, за якої 61% громадян взагалі не знають, як повідомити про злочин проти особи з інвалідністю, прирікає порушення у цій сфері на повну невидимість для закону.

Особливої уваги потребує феномен «інституційної незахищеності». Досвід Херсонської області довів, що закриті установи стають першочерговими цілями для агресора. Це проявляється не лише у милітаризації об'єктів чи депортації (як у випадку з 54 жінками Херсонського психоневрологічного інтернату), а й у створенні умов, що призводять до аномальної смертності (понад 10% мешканців за період окупації). Стан евакуйованих осіб, який супроводжується панічним страхом голоду та компульсивним накопиченням їжі, є прямим доказом тривалих катувань через позбавлення базових потреб. Наразі ці факти документуються правоохоронними органами лише фрагментарно.

На основі цього аналізу стратегічні рекомендації для держави та правозахисного сектору.

- Необхідно адаптувати державні цифрові сервіси (зокрема систему «Дія») для подання заяв про воєнні злочини. Це передбачає створення спеціалізованого інтерфейсу з відеозв'язком (залучення перекладачів жестової мови) та аудіопідказками, простою мовою. Такі заходи дозволять усунути комунікаційні бар'єри для осіб із порушеннями зору, слуху, психосоціальною та інтелектуальною інвалідністю, які наразі позбавлені можливості самостійно повідомити про злочин.
- Звернутися до міжнародних організацій, зокрема системи ООН та Червоного Хреста з метою збору інформації про людей з інвалідністю, які перебувають/перебували у закладах стаціонарного догляду на тимчасово окупованих територіях. Збір міжнародними організаціями інформації про людей з інвалідністю дозволить відслідкувати долі громадян та громадянок України, які вимушено опинилися в окупації та дозволить розробити спільно з міжнародними організаціями стратегію повернення людей з тимчасово окупованих територій.
- Держава має запровадити систему «Єдиного вікна» для постраждалих, що базується на принципах кейс-менеджменту. Це означає, що за кожною людиною, яка постраждала від воєнного злочину (зокрема СНПК), має бути закріплений фахівець, який координує юридичну, соціальну та медичну підтримку. Виявлення та документування злочинів

через очні місії має відбуватися виключно за умови паралельного надання кваліфікованої психологічної та правової допомоги. Важливо забезпечити підготовку вузькопрофільних спеціалістів (юристів та психологів), здатних працювати з постраждалими, які мають інтелектуальну та психосоціальну інвалідність, враховуючи їхнє небажання ретравматизації та складність комунікації щодо пережитого досвіду. Кожна постраждала людина з інвалідністю повинна мати реальний, а не декларативний доступ до програм репарацій та відновлення.